

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Situace národnostních menšin v Polsku v letech

1918–1947

Matěj Kočár

Plzeň 2022

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Obecné dějiny

Bakalářská práce

Situace národnostních menšin v Polsku v letech

1918–1947

Matěj Kočár

Vedoucí práce:

Mgr. Eva Fischerová, Ph. D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2022

Děkuji Mgr. Evě Fischerové, Ph. D. za cenné rady a odborné vedení práce.

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2022

.....

Obsah

1. Úvod	1
2. Meziválečné období (1918–1939).....	4
2.1. Bělorusové v Polsku	4
2.2. Počátky ukrajinsko-polských sporů.....	7
2.3. Polští Židé: mezi antisemitismem, asimilací a sionismem	10
3. Společně pod sovětskou okupací (1939–1941).....	15
4. Partyzáni, Ukrajinská povstalecká armáda a holokaust (1941–1945)	20
5. Vznik polského národního státu (1945–1947).....	27
7. Seznam zdrojů.....	33

1. Úvod

Bakalářská práce se zabývá situací národnostních menšin (Ukrajinců, Bělorusů, Židů) na území meziválečného Polska od roku 1918 do roku 1947. Polsko, které vzniklo po první světové válce, bylo mnohonárodnostní stát, zatímco Polsko po druhé světové válce se naopak profilovalo jako národní stát. Cílem práce je popsat jednotlivé události, které k této změně vedly a rovněž nastínit vztahy mezi zmíněnými národy a polskou většinou, které v průběhu necelých třiceti let prošly řadou zásadních změn. Práce je rozdělena na čtyři kapitoly. První kapitola se zabývá meziválečným obdobím a je členěna na tři podkapitoly, z nichž každá popisuje jednu ze tří uvedených národnostních menšin. Další dvě kapitoly se věnují vlivu sovětských a nacistických represí, které společně s polskou poválečnou politikou odsunů a změnou hranic vedly k faktickému vymizení ukrajinské, běloruské a židovské menšiny z území poválečného Polska, což je tématem poslední kapitoly.

Práce se rovněž zabývá nejrůznějšími kontroverzními tématy, která se k jednotlivým národnostním menšinám vážou. Ať je to otázka, jakou roli hráli polští Židé v šíření komunistických myšlenek, postoj Poláků k nacistické perzekuci Židů, zda Bělorusové opravdu podporovali partyzánské hnutí, nebo si od něj spíše udržovali odstup, popsání skutečného vztahu mezi ukrajinskými nacionalisty a německými nacisty a jejich konflikt s polským odbojem.

Kromě pohledu polských Bělorusů, Ukrajinců a Židů jsou zde zmíněny i názory, které zastávala polská veřejnost a polští politici. U politiků je zvláštní důraz věnován Józefu Piłsudskému a konkurenčním národním demokratům, mezi kterými probíhal v meziválečném období zásadní střet o podobu Polska. V prvních poválečných letech se vedly spory, které území je možné považovat za „polské“ a které nikoli, přičemž národní demokraté reprezentovali pohled moderního nacionalismu, podle kterého by hranice státu měly zhruba odpovídat s hranicemi daného národa. Naopak Piłsudski reprezentoval ambicióznější plán, který měl zahrnovat veškeré území bývalé Polsko-litevské unie. Konečný výsledek nastolený Řižským mírem tedy Piłsudského nemohl uspokojit a v konečném důsledku ani polské nacionalisty. I bez východnějších částí

Běloruska a Ukrajiny zahrnovalo nově obnovené Polsko obrovské masy „cizích“ národů a kultur, což pro polské nacionalisty představovalo trvalý problém. A nejenom pro ně, ukrajinští nacionalisté, případně židovští sionisté měli rovněž odlišné představy o postavení svých národů. Dokonce ani soužití s Bělorusy, kteří byli takřka nedotčení moderním nacionalismem, se neobešlo bez konfliktů, k jejichž vyřešení nakonec přispěly až vnější okolnosti v podobě okupace, války, etnických čistek a nucených deportací.

K lepšímu vhledu do situace běloruské menšiny byla použita kniha *Bělorus a Bělorusové*, jejíž autor Mikola Iljaševič patřil k představitelům běloruských vlastenců pobývajících mezi válkami na území Československa. Článek od Olgy Baranove působící na americké Gonzaga University *Nationalism, anti-Bolshevism or the will to survive? Collaboration in Belarus under the Nazi occupation of 1941–1944*, který vyšel v *European Review of History*, se zabývá otázkou, z jakých důvodů spolupracovala řada Bělorusů s nacistickým režimem.

Na otázku, jestli je možné považovat meziválečné Polsko za antisemitský stát, dává odpověď historička Magdalena Kubow v článku *Polish-Jewish Relations: As Reflected in the Pages of the Republika-Górnik, 1926–1930*, který vyšel v *The Polish Review*. Pro pochopení jaký měla sovětská invaze vliv na postavení polských Židů a na rozšíření antisemitských teorií o židovské povaze komunismu, byl použit článek od polsko-americké historičky Anny Marie Cienical, zabývající se moderními dějinami Polska, *Poles and Jews under German and Soviet occupation, September 1, 1939 - June 22 1941*, který rovněž vyšel v *The Polish Review*. Velmi podrobně je situace polských Židů během meziválečného období a paktu Ribbentrop-Molotov rozebrána v knize *The Jews in Poland and Russia: Volume III: 1914-2008* od amerického historika Antonyho Polonskyho, který se věnuje především historii polských Židů. Ke komparaci polské a nacistické politiky vůči Židům a k rozebrání role, kterou hrála Osvětim během holokaustu polských Židů, posloužila kniha amerického historika Timothyho Snydera *Černá zem. Holokaust – historie a varování*, který se zaměřuje hlavně na moderní dějiny střední a východní Evropy během období stalinismu a nacismu.

Timothy Snyder se rovněž společně s Rayem Brandonem a řadou dalších historiků zabývajících se moderními dějinami východní Evropy podílel na knize *Stalin a Evropa*:

*Napodobit a ovládnout, 1928-1953, mapující sovětskou politiku vůči Ukrajincům a Bělorusům na území zabraném v září 1939. K tématu ukrajinských „banderovců“, které bývalo v minulosti často propagandisticky zneužíváno, posloužil článek od historika Davida Svobody, zabývajícího se soudobými dějinami Ukrajiny, *Přízrak bloudí dál... O ukrajinském nacionalismu*, který vyšel v časopise Dějiny a současnost.*

2. Meziválečné období (1918–1939)

2.1. Bělorusové v Polsku

Území dnešního západního Běloruska patřilo po staletí k periferním oblastem Polska a později Ruska. Západní oblasti byly specifické tím, že zdejší Bělorusové byli často promícháni s Litevci a Poláky, a proto je lze jen těžko oddělit od sebe. Velký problém působila i obrovská propast mezi vesnicemi a městy, kde Bělorusové zůstávali menšinou vedle většiny Židů a Poláků. Běloruské národní hnutí bylo navíc slabé a názorově rozdělené na dvě skupiny a tak, zatímco v Minsku bolševickou revoluci vesměs vítali, Vilnius a západní katolické oblasti podporovaly konzervativce a umírněné socialisty.¹

Právě Vilnius byl běloruskými aktivisty považován za budoucí hlavní město obnovené Polsko-litevské unie. Naopak možnost, že by Bělorusové vytvořili vlastní národní stát v duchu moderního nacionalismu, dlouho postrádala jakoukoli podporu. Pro získání Vilniusu hovořil i fakt, že v místní provincii mluvila běloruským jazykem nadpoloviční většina obyvatel. Myšlenky socialistického, federalistického a „běloruského“ Vilnius byly poněkud paradoxně podporovány potomky polsky hovořící šlechty, z jejichž pohledu se vzájemně doplňovaly.² Podle jejich představy měl být Vilnius hlavním městem budoucího mnohonárodnostního státu. Proti této koncepci stáli polští a litevští nacionalisté, kteří chtěli Vilnius jednoduše začlenit do „svého“ státu.³

Vlivem bolševické revoluce a ukončením první světové války vládl na severozápadě Ruska chaos. Stále zde působila německá armáda a běloruští vlastenci proto doufali, že se jim podaří založit nový stát ještě předtím, než na běloruské území vkročí bolševici. Došlo ke vzniku Běloruské národní rady, které předsedal Anton Luckevič. Podle jeho představy mělo dojít k obnovení Litevského velkoknížectví, tentokrát ale jako socialistické federace, jejíž území by sahalo od Baltského k Černému moři. Nová běloruská republika však nezískala od Němců žádnou pomoc a padla už v prosinci 1918 pod nápor Rudé armády. Následně vznikla Běloruská sovětská socialistická

¹ HROCH, Miroslav, *Obrození malých evropských národů: Národy severní a východní Evropy*, Praha 1971, s. 107–111.

² SNYDER, Timothy, *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko*, Polanka nad Odrou 2018, s. 62.

³ Tamtéž, s. 67.

republika, která se po spojení s Litevskou sovětskou socialistickou republikou označovala jako „LitBel“ sovětská socialistická republika (dále jen SSR).

Z tohoto důvodu zahájili v únoru 1919 polští vojáci útok na východ s cílem získat „*severovýchodní provincie Polska s hlavním městem ve Wilně*“. Polská armáda nakonec získala Vilnius 21. dubna 1919, což vedlo k pádu „LitBel“ SSR. Na přelomu let 1919–1920 naplno propukly boje mezi bolševickým Ruskem a Polskem, během kterých Rudá armáda znovu obsadila Vilnius a tentokrát ho předala Litvě. V srpnu 1920 ale Rudá armáda utrpěla porážku nedaleko Varšavy. Litva a Polsko uzavřely příměří v říjnu 1920. S tím se ale hlava polského státu a velitel armády Józef Piłsudski nespokojil, a tak ve stejný měsíc polští vojáci znovu dobyli Vilnius. Následně měly být vytvořeny tři kantony, které by s Polskem utvořily federaci. Jedním z nich měla být tzv. běloruská Litva. Tuto možnost ale odmítli jak polští, tak litevští nacionalisté. Šlo o definitivní porážku federalistů.⁴

Polsko mohlo po vítězství nad bolševiky získat celé území dnešního Běloruska. Lenin byl ochotný se ho vzdát, pokud by Polsko na oplátku uznalo bolševické nároky na Ukrajinu. Přičlenění východnějších oblastí Běloruska by ale z polského hlediska vedlo k jejich etnickému i kulturnímu oslabení (většina Bělorusů se hlásila k pravoslaví), a proto byla konečná hranice ustanovena už západně od Minska.⁵ Zatímco pro Sovětský svaz se mírová jednání stala velkou úlevou, pro Polsko a zvláště pak pro Piłsudského byla nepříjemným překvapením, neboť odmítala jeho federalistické představy. Kvůli dohodnutému ukončení války, by ale zrušení dohodnutých protokolů bylo velmi obtížné. Navíc sedmnáct v rychlosti sepsaných článků neodpovídalo jasně na otázku, jak naložit s běloruským územím. Proto v nich byla na jedné straně uznána nezávislost Běloruska, ale zároveň je v nich rovněž zmíněno rozdělení území. Jednání mezi Polskem a Sovětským svazem navíc probíhala bez jakéhokoli zástupce Běloruska.⁶

V listopadu 1920 dokonce proti příměří vypuklo povstání ve městě Sluck. Běloruští vzbouřenci ale nedokázali vzdorovat dvěma armádám zároveň.⁷ Povstání bylo původně zaměřeno pouze proti bolševikům ovládajícím město, nicméně o jeho konec se postarali

⁴ SNYDER, *Obnova národů*, s. 68–71.

⁵ MARKOVÁ, Alena, SAHANOVIC, Hienadz, ŠYBIEKA, Zachar *Dějiny Běloruska*, Praha 2006, s. 159.

⁶ DAVIES, Norman, *Bílý orel, rudá hvězda. Polsko-sovětská válka 1919–1920 a "zázrak nad Vislou"*, Praha 2006, s. 254.

⁷ ILJAŠEVIČ, Mikola, *Bělorus a Bělorusové*, Praha 1930, s. 36.

polští vojáci, kteří uprchlé povstalce zajali. Ti přitom původně doufali v jejich podporu, byť nadvládu „*polských pánů*“ také odmítali.⁸

Při volbách v roce 1922 byli zvoleni tři běloruští senátoři a dvanáct poslanců. Jednalo se o první a poslední velký úspěch běloruského hnutí, které sestávalo ze tří proudů – ze selsko-dělnické „*Hromady*“, Křesťanské demokracie a Selského svazu. Nejvíce Bělorusů oslovovala radikální „*Hromada*“, která však od roku 1927 nemohla kandidovat. Následně skončilo pět jejich poslanců za mřížemi během „velezrádného“ procesu ve Vilniusu. Ve volbách v roce 1928 byli nicméně navzdory zmíněným represím zvoleni dva běloruští senátoři a devět běloruských poslanců.⁹

Mnoho Bělorusů tak ve 20. letech vzhlíželo k Sovětskému svazu, který přes svou politickou nesvobodu v některých ohledech poskytoval Bělorusům lepší podmínky.¹⁰ Ve východnějších částech Běloruska probíhala ve 20. letech tzv. politika bělorusizace, v rámci níž mělo dojít k rozvoji běloruštiny a k jejímu zavedení do všech škol. S tím souvisela i politika korenizace, která usilovala o to, aby vysoká místa byla obsazována běloruskými elitami, jež by tak nahradily ty stávající.¹¹ V roce 1929 ale došlo k dalšímu zvratu, který znamenal konec spolupráce s běloruskou inteligencí a začátek jejího pronásledování. Nyní byla vykreslována jako nepřítel, který upřednostňuje svůj národ před socialistickým zřízením. Celé běloruské hnutí bylo odmítnuto jako nacionalistické a fašistické.¹²

Ve skutečnosti běloruskou populaci jak na západě, tak na východě tvořili hlavně nevzdělaní rolníci neprojevíjící velký zájem o nacionalistické myšlenky. V Polsku ale přesto odpočátku působila určitá zdrženlivost vůči běloruské menšině, která se projevovala například ve státním sektoru, kde naprostou většinu pozic drželi Poláci, naopak Bělorusové zde v podstatě chyběli. Ekonomické problémy se prolínaly s národnostními také v zemědělství, kde téměř všichni statkáři patřili k Polákům. Situaci dále zhoršovala vládou podporovaná polonizace, kterou vyvolaly obavy z další polsko-sovětské války a která se projevovala příchody ozbrojených polských osadníků

⁸ MARKOVÁ, *Dějiny Běloruska*, s. 160.

⁹ ILJAŠEVIČ, s. 37–38.

¹⁰ ŘEZNÍK, Miloš, *Bělorusko – stručná historie států*, Praha 2003, s. 61.

¹¹ MARKOVÁ, Alena, *Sovětská bělorusizace jako cesta k národu – Iluze nebo realita?*, Praha 2013, s. 6.

¹² Tamtéž, s. 187.

zabírajících půdu. Polské úřady dále vyvíjely nátlak na běloruské školství a pravoslavné kostely.¹³

Spíše ale než polský nacionalismus se hlavním důvodem pro represivnější poměry ve třicátých letech stala složitější mezinárodní situace. Panovaly obavy z možných prosovětských názorů mezi Bělorusy, které nebyly zcela neoprávněné (což dokázal i zmíněný proces se členy „*Hromady*“). Na druhou stranu běloruští agráři a křesťanští demokraté se snažili dokázat, že je možné se identifikovat s polským státem a zároveň usilovat o rozvoj běloruského hnutí. Proto iniciovali vznik Běloruského hospodářského a kulturního institutu v roce 1926. Nicméně aktivity běloruských komunistů společně s podezřívavostí polských institucí vedly k všeobecnému utlumení jakýchkoliv běloruských aktivit. Bělorusové tak v roce 1935 přišli o své zastoupení v parlamentu. Následné zrušení Běloruského hospodářského a kulturního institutu v roce 1937 bylo pak symbolickým koncem snah o běloruskou emancipaci.¹⁴

2.2. Počátky ukrajinsko-polských sporů

Po skončení první světové války vzniklo na území dnešní Ukrajiny mocenské vakuum, které se snažila “vyplnit“ řada nových politických útvarů. Jedním z nich byla Ukrajinská lidová republika (dále jen ULR), která se zde musela potýkat s polskými, bolševickými i bělogvardějskými silami. Symon Petljura, stojící v čele ULR, nicméně nechápal Polsko jako nepřítele. Obě země podle něj měly společný cíl, a to zastavit bolševiky. Tyto propolské sympatie ale nebyly sdíleny v Západoukrajinské lidové republice (dále jen ZULR).¹⁵ ZULR byla dalším ukrajinským státem vyhlášeným 19. října 1918. V lednu 1919 se obě ukrajinské republiky sjednotily, následující měsíc ale bolševici obsadili Kyjev. Kromě bolševiků museli Ukrajinci vzdorovat také Polákům.¹⁶

Obzvláště významné boje probíhaly ve východní Haliči, kde se rozkládala ZULR. Poláci usilovali o dobytí hlavního města Lvova společně s přilehlými oblastmi, které obývali

¹³ ŘEZNÍK, s. 63–64.

¹⁴ Tamtéž, s. 68–69.

¹⁵ SZUMIŁO, Miroslav, *Pilsudski-Petljura. Polsko-ukrajinské spojenectví z roku 1920*, ed. Jitka Rohanová, In: *Dějiny a současnost* 42, 2020, 9, s. 28

¹⁶ SNYDER, *Obnova národů*, s. 135.

hlavně Ukrajinci (byť ve Lvově tvořili menšinu). Po devíti měsících byli „západoukrajinci“ nuceni se ze Lvova stáhnout, navíc v červenci 1919 dosáhli Poláci zásadního úspěchu, když se dostali až k řece Zbruč.¹⁷ Poláci nicméně neměli jednotnou představu, jak naložit s územím Ukrajiny. Existovaly dvě polské představy, které se kromě Ukrajiny zabývaly též litevskou a běloruskou problematikou. Józef Piłsudski byl stoupencem federativního směru zahrnujícího více národů, který se inspiroval u někdejší Polsko-litevské unie, kdežto národní demokrat Roman Dmowski prosazoval vznik národního státu. Z hlediska Ukrajiny se tedy jako perspektivnější mohla jevit Piłsudského představa, mimo jiné i proto, že Ukrajina v něm měla mít speciální postavení. Nebyla by tedy „pouze“ další součástí federace, nýbrž samostatným státem založeným na těsné kooperaci s Polskem. Petljura a Piłsudski navíc sdíleli stejný pohled na Rusko, jehož opětovná expanze představovala velké nebezpečí, a to nezávisle na tom, zda by ji vedli bolševici, nebo bělogvardějci.

Dne 22. dubna 1920 bylo spojení Polska a ULR stvrzeno smlouvou, označovanou jako pakt Piłsudski-Petljura. Oba státy byly nyní ochotny jít do války, která měla zabránit bolševikům v dalším zisku území. Polsko-ukrajinská ofenziva proto započala již tři dny po podepsání smlouvy. První měsíc dosáhla s pomocí ukrajinských partyzánů řady vítězství,¹⁸ včetně získání Kyjeva, do kterého polští vojáci vstoupili na začátku května. Většina místních zaujala k jejich příchodu lhostejný postoj, neboť od roku 1917 se zde již vystřídalo patnáct vlád. Vládnout Ukrajině bylo totiž mnohem složitější, než ji dobýt. Poláci začali být brzy vnímáni jako další okupanti, byť za dané situace byli pro místní obyvatelstvo přijatelnější (společně s bolševiky), než vláda bělogvardějců. Piłsudski se navíc rozhodl ponechat vybudování armády a administrativy na Ukrajině Petljurovi, který se ale pro tyto úkoly ukázal jako naprosto nekompetentní spojenec. Navíc kromě bolševiků musel soupeřit i s anarchistou Nestorem Machnem a bělogvardějcem Pjotrem Wranglem. Ukrajinský stát se proto rychle hroutil, s čímž ovšem Piłsudski dopředu kalkuloval. Byť s ukrajinskými vlastenci sympatizoval, jako svůj hlavní úkol si vytyčil přípravu na válku s bolševiky.¹⁹

¹⁷ DAVIES, s. 55–56.

¹⁸ SZUMIŁO, s. 28–29.

¹⁹ DAVIES, s. 107-109.

Již na začátku června se tak bolševici dostali do protiútoků a Kyjev byl znovu ztracen. Za tento zvrát mohla i velmi malá ochota obyčejných Ukrajinců bojovat za svůj samostatný stát, vlastenecké smýšlení mezi nimi téměř neexistovalo (stejně jako u Bělorusů). Většina toužila hlavně po míru a chtěla si ponechat zkonfiskovanou půdu, proto spíše sympatizovala s bolševiky. Další problém v realizaci Piłsudského plánů představovala samotná polská armáda, která se neztotožňovala s jeho představami. Naslouchala spíše konkurenčním národním demokratům, kteří ji utvrzovali v jejich antipatiích vůči Ukrajincům, zesílených i předchozí válkou v Haliči. Z těchto důvodů Ukrajinci polským vojákům příliš nedůvěřovali. Polské obyvatelstvo bylo po šesti letech bojů vyčerpané a nechtělo podstupovat další oběti kvůli Ukrajině. Ukrajinská armáda tak musela vzdorovat bolševikům bez polské pomoci, ale již v listopadu 1920 bylo zřejmé, že toho není schopna. Řižská smlouva z 18. března 1921 ukončující polsko-sovětskou válku byla tak z pohledu Piłsudského i ukrajinských představitelů velkým zklamáním, neboť přes vítězství Polska se hlavního cíle v podobě spojenecké a nezávislé Ukrajiny nepodařilo dosáhnout.²⁰ Národní demokrat Stanisław Grabski chtěl po podepsání Řižské smlouvy začlenit do Polska pouze ty Ukrajince, kteří mu přišli k tomu vhodní. Tomu měl pomoci např. „Lex Grabski“ z roku 1924, který změnil ukrajinské školy na ukrajinsko-polské (de facto na polské). Tím přispěl k odporu mladých Ukrajinců vůči polské vládě. Asimilace haličských Ukrajinců byla tedy problematická a ve výsledku Polsku spíše uškodila.²¹

V roce 1926 proběhl v Polsku převrat, po kterém se znovu dostal k moci Piłsudski. Vystala tak opět možnost na zlepšení polsko-ukrajinských vztahů, kterým by se zároveň oslabil vliv ukrajinských nacionalistů i komunistů, které spojovaly snahy o odtržení ukrajinského území a z toho vyplývající odpor vůči Varšavě. Sověští komunisté měli dokonce podezření, že se Piłsudski pokusí Ukrajince přesvědčit k další válce se Sovětským svazem. Piłsudského plány ale ve dvacátých a třicátých letech komplikovali ukrajínští nacionalisté, kteří útočili převážně na umírněné Poláky a Ukrajince. Sledovali tím svoji vlastní konspirační logiku, neboť se tak snažili dotlačit polskou vládu k větším represím, které měli obyčejné Ukrajince ještě více odcizit jejím cílům. V tom se Organizace ukrajinských nacionalistů (dále jen OUN) paradoxně

²⁰ SZUMIŁO, s. 29–30.

²¹ SNYDER, *Obnova národů*, s. 140.

shodovala se Stalinem, který rovněž viděl v Piłsudského proukrajinské politice velkou hrozbu. Jako svého spojence nicméně OUN vnímala Německo, které mělo s Polskem rovněž komplikované vztahy. Nástup nacismu toto vnímání ještě umocnil, zvláště mezi mladými Ukrajinci z východní Haliče, kteří byli poznamenáni prohranými válkami s Polskem a bolševiky a toužili po odplatě.²²

2.3. Polští Židé: mezi antisemitismem, asimilací a sionismem

Téměř celé středověké období představovalo Polsko pro Židy bezpečné útočiště, což dokládá i jeho tehdejší označení *paradisus ludaeorum* (ráj pro Židy). To se začalo měnit během raného novověku, který s sebou přinesl konflikty mezi katolíky a protestanty. K dalšímu zhoršení postavení Židů došlo po zániku Polska na konci 18. století. Ani následné obnovení Polska neznamenalo pro Židy návrat *paradisus ludaeorum*, nový stát s sebou přinesl řadu problémů, které komplikovaly vzájemné soužití Židů a Poláků.²³

Židovské obyvatelstvo bylo rozeseto po všech evropských státech, nicméně situace polských Židů byla ze dvou důvodů velmi specifická. Na území Polska žilo 3 300 000 Židů, což představovalo okolo 10 % populace. Procentuálně, i co do počtu, se jednalo o největší židovské osídlení v Evropě. Na rozdíl od jiných evropských Židů si navíc polští Židé nadále uchovávali svou kulturu a způsob života, kterým se odlišovali od zbytku populace. Mnozí stále žili ve svých vlastních malých městech (tzv. *štetl*) a místo polštiny mluvili jidiš. Mezi polskými Židy existovaly velké sociální rozdíly. Značná část živořila jako řemeslníci a kramáři, řada se rovněž věnovala obchodu. Malá část Židů, kteří se plně integrovali do polské společnosti, dosáhla naopak značného úspěchu v mnoha oborech, od kultury přes bankovníctví, po novinářinu.²⁴

Největší problémy měli Židé v oblastech, kde se po první světové válce střetávali polské zájmy s požadavky jiných národů, jako byla východní Halič, v jejichž městech dominovali Poláci a Židé, kdežto vesnice obývali Ukrajinci. V podobných případech Židé nepreferovali ani jednu stranu, což si ale Poláci mohli vykládat jako zradu. Další

²² SVOBODA, David, *Přízrak bloudí dál... O ukrajinském nacionalismu*, In: Dějiny a současnost 36, 2014, 10, s. 11–12.

²³ KUBOW, Magdalena, *Polish-Jewish Relations: As Reflected in the Pages of the Republika-Górnik, 1926–1930*, In: The Polish Review 62, 2017, 1, s. 36–37.

²⁴ CIENCIALA, Anna Maria, *Poles and Jews under German and Soviet occupation, September 1, 1939 - June 22 1941*, In: The Polish Review 46, 2001, 4, s. 391–392.

problémy způsobila bolševická revoluce, která byla Poláky brána jako další důkaz židovské zrady. Poukazovali na vysoce postavené komunisty, mezi kterými bylo v této době disproporčně více Židů a na menšinu polských Židů, která bolševiky podporovala. Výsledkem byly protižidovské pogromy, zčásti zapříčiněné i poválečným chaosem, během kterých podle odhadů zemřelo okolo 350 až 500 Židů.²⁵

Situaci polských Židů kromě antisemitismu komplikovaly i otázky týkající se polského občanství a jejich nejasný vztah k nově vzniklému státu a dále sociální problémy (zvláště vysoká nezaměstnanost). Za svůj přístup k Židům bylo paradoxně Polsko před nástupem nacistů kritizováno Německem, které ale zároveň bránilo polským Židům se přistěhovat. Polští Židé odmítali oficiální občanství a často se ani neidentifikovali s polským státem, nechtěli ale ani přijít o svá práva.²⁶ Problém židovského občanství ještě zhoršoval fakt, že v průběhu první světové války byla řada dokumentů nenávratně ztracena, případně zůstaly na území, které bylo začleněno do Sovětského svazu, a nebylo tak možné se k nim dostat. Židé tak často stejně nemohli doložit, že mohou pobývat na polském území. Polští politici nebyli schopni najít uspokojivé řešení tohoto závažného problému a stejně tomu bylo i u jiných záležitostí, které polské Židy trápily. Proto po Piłsudského květnovém převratu v roce 1926 začali mnozí židovští politici přes všechny své neshody v zásadě spolupracovat s vládou ve snaze odstranit systémovou diskriminaci.²⁷

Tato snaha měla určité úspěchy v oblasti školství, kde došlo k úpravě tzv. *numerus clausus*, které omezovaly počet studentů podle národnosti a náboženství. Díky tomu se podíl židovských studentů na čtyřech polských univerzitách zvýšil na více než třetinu. Nicméně mezi Poláky tato opatření nevyvolala téměř žádné negativní reakce. Určité zlepšení situace naznačoval i snižující se počet židovských emigrantů.²⁸ Ve 30. letech se ale Židé stávali čím dál větším terčem pro nacionalistickou pravici, která v nich nyní kromě komunistů viděla i nejdůslednější přívržence Piłsudského „sanačního“ režimu, což se týkalo stejnou měrou asimilovaných i ortodoxních Židů. Situace polských Židů se tak začala znovu komplikovat, a to i vlivem velké hospodářské krize. Kvůli nedostatku financí už nebylo většinou ani možné odejít do zahraničí. K agresivním

²⁵ POLONSKY, Anthony, *The Jews in Poland and Russia: Volume III: 1914-2008*, Liverpool 2012, s. 44.

²⁶ KUBOW, s. 38–39.

²⁷ POLONSKY, *The Jews in Poland and Russia*, s. 71.

²⁸ KUBOW, s. 40.

výpadům docházelo hlavně na univerzitách, polští studenti ovlivnění nacionalismem znovu požadovali kvóty pro židovské studenty a nakonec i úplný zákaz studia.²⁹

Důvodem komplikovaného soužití Poláků a Židů nebyl ale pouze antisemitismus, což se týká i některých útoků vůči Židům, které nebyly motivovány všeobecnou nenávistí vůči nim, ale jinými důvody, např. antikomunismem. Takovým případem byly útoky ve Varšavě na místní Židy, ke kterým došlo poté, co byli někteří z nich viděni s komunistickými vlajkami.³⁰ Na druhou stranu i v Polsku se mohl antikomunismus mísit s antisemitismem. Pohled na Židy, jakožto strůjce protipolského spiknutí, jehož cílem je zničení křesťanství a nastolení levicového teroru nebyl nic nového, objevoval se již v průběhu devatenáctého století. Polsko-sovětská válka tento názor dále upevnila a nic na tom nezměnily ani následující roky míru. Pro představitele polské pravice a katolické církve byli Židé i nadále nepřáteli Polska a přísluhovači Sovětského svazu. Ke spojování židovské menšiny s komunistickou ideologií přispělo také působení některých jejich příslušníků na vysokých postech v Polské komunistické straně (dále jen KPP), byť i zde se jejich vliv přeceňoval. Odhaduje se, že největší podíl hlasů, který KPP mohla získat mezi polskými Židy, bylo sedm procent a že Bělorusů a Ukrajinců bylo v KPP zhruba stejně jako Židů, tedy maximálně okolo 10 000. Politické názory polských Židů byly ve skutečnosti mnohem různorodější, než jak je prezentovala polská nacionalistická pravice. Kromě ne příliš zastoupených komunistů byli Židé aktivní v ortodoxních, sionistických a „bundistických“ (socialistických) politických organizacích. Piłsudského zřetelně antikomunistický režim se tak mohl opřít o značnou důvěru ze strany polských Židů. Představy o židovském komunistickém spiknutí ale i tak nadále přetrvávaly. Velkým příznivcem těchto konspiračních teorií byl také Roman Dmowski, který se velmi zasloužil o jejich rozšíření a to již před vznikem sovětského státu.³¹

Polsko-židovské vztahy nicméně nebyly pouze sérií vzájemných konfliktů a nedorozumění. Stejně jako antisemitismus a odmítání polského občanství, byly pro meziválečné období rovněž charakteristické snahy o oboustranné usmíření. Příkladem

²⁹ POLONSKY, *The Jews in Poland and Russia*, s. 75–77.

³⁰ KUBOW, s. 42–45.

³¹ MICHLIC, Joanna, *The Soviet Occupation of Poland, 1939-41, and the Stereotype of the Anti-Polish and Pro-Soviet Jew*, In: *Jewish Social Studies New Series* 13, 2007, 3, s. 139–142.

polských snah o usmíření byla návštěva synagogy v Kazimierzi prezidentem Ignácem Mościckim, během které ho uvítaly tisíce Židů.³²

Velká hospodářská krize pak dopadla na Poláky více než na Židy. Ke zmírnění této nerovnosti byl vydán zákon zakazující Židům obchodování v neděli. Ale stejně jako v případě tzv. *numerus clausus*, skončil i tento zákon neúspěchem. V reakci na to se Poláci začali dívat s podezřením na židovské obchodníky, čímž ekonomické strádání dopadlo i na ně. To dokazuje, jak důležitým faktorem byly u polského postoje k Židům ekonomické problémy, které mohly (ale nutně nemusely) být dále přiživovány antisemitismem. Kontroverzním tématem od konce 20. let byly rovněž polské snahy o vystěhování Židů, které mohly být vnímány jako projev antisemitismu, nebo jako reakce na přelidněnost a ekonomické problémy Polska. Tyto snahy navíc korespondovaly s přáním polských sionistů na odchod Židů do Palestiny. To se ale příliš nedařilo, v některých případech, kdy Židé emigrovali do Palestiny, se později znovu přistěhovali do Polska, což bylo vnímáno jako důkaz, že je Polsko pro Židy lepším místem k životu.³³

Aby Polsko změnilo svůj obraz ve světě a mimo jiné vyvrátilo nařčení z antisemitismu, rozhodlo se více podporovat mezinárodní turismus skrze opravu hotelů a lepší zpřístupnění víz, což mělo vést k lepšímu pochopení místní situace ze strany cizinců. Zároveň tím chtělo Polsko dokázat, že se neobává kritiky od případných návštěvníků a je naopak ochotno je nechat nezávisle posoudit situaci.³⁴

Polská vláda stála na straně Národní vojenské organizace v zemi izraelské (známější jako Irgun), která patřila k nejvyhraněnějším sionistickým organizacím a chtěla násilím získat pro Židy území Palestiny. Židé by tak získali vlastní stát a z Polska by mohli odejít. Plán dostal jasnější podobu ve Volyni a na Rembertówě vojenské základně, kde započala vojenská příprava těchto židovských bojovníků, kteří měli být později převezeni do Palestiny. Mezi polskou vládou a pravicovými sionisty byly i názorové shody ohledně nebezpečí komunismu a nutnosti se mu bránit i s pomocí násilí.³⁵

³² KUBOW, s. 46–48.

³³ KUBOW, s. 51–52.

³⁴ KUBOW, s. 58.

³⁵ SNYDER, Timothy, *Černá zem. Holokaust – historie a varování*, Praha 2015, s. 68–70.

Kromě Palestiny se přemýšlelo i o dalších zemích, například v roce 1937 probíhala jednání mezi zástupci Polska a Francie o možném přesunu polských Židů na Madagaskar. Židovský výbor pro kolonizaci, který spolupracoval s polskou vládou, rovněž vyvíjel snahy o přesídlení Židů do cizích zemí. Problém byl v tom, že ochota zemí přijímat Židy po nastolení nacistického režimu velmi rychle poklesla, čímž se polské vize o jejich masovém odchodu staly nereálnými.³⁶

³⁶ POLONSKY, Anthony, *The Jews in Poland and Russia*, s. 90-91.

3. Společně pod sovětskou okupací (1939–1941)

Nebezpečí, které pro Polsko představovalo nacistické Německo, vedlo ke sblížení Poláků a Židů, kteří tak mohli na chvíli upustit od vzájemných rozporů a soustředit se na skutečné ohrožení ze strany čím dál agresivnějšího souseda, jehož pohled na Poláky i na Židy byl v zásadě shodný, obě národnosti měly být zcela vyhubeny. Reinhard Heydrich již 7. září 1939 mluvil o nutnosti likvidace Židů i polské elity. Adolf Hitler i Hans Frank, stojící v čele Generálního gouvernementu, vnímali Poláky i polské Židy jako Indiány, kteří byli z jejich pohledu nahrazeni vyšší rasou. To samé se nyní mělo stát i v Polsku.³⁷

Větší část Židů, okolo 2 103 500, skončila pod nacistickou okupací. Nový režim zavedl opatření, která byla příliš radikální i na polské antisemity, jako bylo nošení Davidovy hvězdy nebo sestěhování do některého ze 300 nových ghatt, která začala vznikat v Polsku od října 1939. Oboje bylo Poláky považováno za přežitek z doby temného středověku, byť pro některé se jednalo o příležitost, jak se díky nacistům dostat k židovskému majetku. Před operací Barbarossa zemřelo v ghettech kvůli špatným životním podmínkám alespoň 100 000 Židů, další tisíce byly zabity jednotkami Einsatzgruppen. K větší solidaritě přispěla i zářijová kampaň, během které Poláci viděli, jak se Židé aktivně zapojili do odporu proti nacistické invazi. Když poté v březnu 1940 došlo ve Varšavě k řadě potyček mezi chuligány a Židy, které byly vyprovokovány Němci, nesetkali se útočníci u místních obyvatel s pochopením. Na druhou stranu strach z kolektivní odplaty praktikované nacisty vedl k ukončení vazeb mezi řadou Poláků a Židů uvězněných v ghettech. Pouze menšina Poláků nadále udržovala kontakt se svými židovskými známými. Přes veškerou diskriminaci zaváděnou nacisty se navíc nikdo do konce roku 1941 nedomníval, že by mohli přistoupit k totálnímu vyhlazení všech Židů. Jedno z dalších vysvětlení, proč osud Židů v letech 1939–1941 řadu Poláků příliš nezajímal, se týkalo i údajné spolupráce mezi Židy a sovětskými okupanty. Představa tzv. „Žydokomuny“ (Žido-komunismu) nebyla nic nového, navíc ji dále podporovaly zprávy o Židech sloužících v nejrůznějších sovětských organizacích. Ve východním Polsku navíc velký počet Židů vítal příchod Rudé armády v září 1939. V tomto ohledu ale Židé nikterak nevyčnivali, řada Ukrajinců a Bělorusů reagovala

³⁷ KUBOW, s. 55–56.

obdobně. Sovětský režim tedy vytvořil propast nikoli pouze mezi Poláky a Židy, ale i mezi ostatními národnostními menšinami.³⁸

Oficiálním zdůvodněním sovětské invaze totiž měla být ochrana běloruské a ukrajinské menšiny před polským útlakem. Proto již od počátku sovětské okupace bylo zřejmé, že bývalá území východního Polska budou nyní připojena k Běloruské a Ukrajinské sovětské socialistické republice. Nově vytvořené Národní shromáždění na západní Ukrajině se pro sloučení rozhodlo 22. října 1939.³⁹

Bělorusové na sovětskou invazi a na zánik polského státu reagovali smíšeně. Někteří tyto změny nepokrytě uvítali, častější ale byla určitá zdrženlivost, neboť zpočátku nebylo lidem jasné, co mají od nové vlády očekávat. Sovětští okupanti měli od začátku zájem na sjednocení obou „částí“ Běloruska a získání kontroly nad hospodářstvím.⁴⁰ Západní Bělorusko se poté stalo součástí Sovětského svazu 2. listopadu 1939. Jako jednodušší úkol se ukázalo ovládnutí průmyslu, který byl na okupovaných územích poměrně vzácný. Mnohem složitější problém byl se zemědělstvím, kde muselo dojít nejdříve k radikálnímu přerozdělování. V západním Bělorusku bylo dohromady zkonfiskováno 3170 statků zahrnujících 1 650 000 hektarů půdy. Rolníci dostali více než čtvrtinu této půdy společně s desítkami tisíc hospodářských zvířat.⁴¹ Jako neúspěch se naopak ukázalo znárodnění zemědělství a budování kolchozů, které po necelých dvou letech trvání sovětské okupace zahrnovaly pouze 13 % půdy západního Běloruska.⁴²

Sovětské represe postihly zvláště Poláky, nicméně ani příslušníci národnostních menšin včetně Bělorusů nebyli ušetřeni obviněním z „antisovětské činnosti“.⁴³ Že se sovětský teror nevyhýbal ani Bělorusům, které měl údajně osvobodit, dokládá i osud Antoniho Luckeviče. Zatímco polskému režimu ve 30. letech stačilo „pouze“ Luckevičovi bránit

³⁸ CIENCIALA, s. 394–396.

³⁹ BRANDON, Ray, SNYDER, Timothy a kol., *Stalin a Evropa: Napodobit a ovládnout, 1928–1953*, Polanka nad Odrou 2019, s. 148–151.

⁴⁰ MARKOVÁ, *Dějiny Běloruska*, s. 177.

⁴¹ BRANDON, *Stalin a Evropa*, s. 130–131.

⁴² Tamtéž, s. 137.

⁴³ LUKASZUN, Wojciech, PANTO, Dmitriy, *Sovětská okupace polského území v letech 1939–1941*, Praha 2019, s. 35.

v tvorbě, Sověti se se zákazy nespokojili a Luckeviče uvěznilo na osm let, z nichž si odpykal pouze tři, neboť v roce 1942 ve vězení zemřel.⁴⁴

Na západní Ukrajině zasáhl stalinistický teror jak ukrajinské podnikatele, tak i Komunistickou stranu západní Ukrajiny. Celkově ale byli Ukrajinci zasaženi méně než Poláci, jak dokládají statistiky z Haliče, podle kterých byl počet ukrajinských a polských vězňů zhruba podobný, přestože Ukrajinci celkovým počtem převyšovali Poláky více než dvakrát.⁴⁵ Tento rozdílný přístup vedl k rozšíření negativních názorů na Ukrajince, kteří podle Poláků z nového režimu výrazně profitovali, kdežto ukrajinští vlastenci se vnímali především jako oběť. Společný odpor ke komunistům, tak paradoxně dále prohluboval příkopy mezi Ukrajinci a Poláky, místo aby je zacelil. V ještě složitější situaci se ocitli Židé, protože byli z přichylnosti ke komunistům obviňováni i Ukrajinci, kteří do této doby neměli zkušenosti se Židy ani ve státní správě, ani v bezpečnostních složkách.⁴⁶

Důvodem polské podezřívavosti byla i politika tzv. ukrajinizace, která v zásadě podobným způsobem proběhla již ve 20. letech na území východní Ukrajiny. Ukrajinci byli dosazováni na vlivná místa ve všech profesích a rovněž byla zvrácena polonizace škol započatá ve 20. letech. Snahy o pozvednutí ukrajinské literatury a s tím i ukrajinského jazyka přivítali i Ukrajinci, kteří s komunistickým režimem nikterak nesympatizovali. K velkým národnostním změnám došlo také na vysokých školách. Noví uchazeči o studium ať již ukrajinského, nebo židovského původu měli díky politice ukrajinizace a boji s antisemitismem mnohem lepší šance na přijetí, než by měli během existence polského státu, který se počty studentů z řad národnostních menšin snažil nejrůzněji omezovat. Procentuální zastoupení polských studentů se tak během pouhého jednoho školního roku například na Univerzitě Ivana Franka propadlo o více než padesát procent, Ukrajinci nyní tvořili třetinu a Židé dokonce téměř polovinu všech studentů.⁴⁷

Sovětské snahy o získání přízně Ukrajinců se dají vystopovat již v meziválečném období, kdy zde byla založena komunistická strana určená specificky pro Ukrajince,

⁴⁴ LUKASZUN, s. 54.

⁴⁵ BRANDON, *Stalin a Evropa*, s. 156–157.

⁴⁶ Tamtéž, s. 162–163.

⁴⁷ Tamtéž, s. 152–153.

přestože již existovala Polská komunistická strana. Stejně jako komunisté i ukrajinští nacionalisté podporovali přerozdělování, aby si tak získali důvěru obyčejných Ukrajinců. Oba politické proudy k sobě tedy měli velmi blízko a zánik polského státu v září 1939 pro ně představoval možnost k posílení svých pozic (naopak strany, které Ukrajince dosud zastupovaly, jako bylo Ukrajinské národně demokratické sdružení (UNDO), zanikly společně s Polskem.) Rozdíly mezi oběma skupinami se dále stíraly. Ukrajinští komunisté, ale i nacionalisté začali spolupracovat s novým režimem a zvláště na vesnicích pomáhali NKVD s vyhledáváním Poláků určených k deportaci. Mnozí Ukrajinci tak nejenom dostali možnost pomstít se Polákům, ale navíc tak mohli získat i majetek polských statkářů, čímž napomáhali v provedení sovětské pozemkové reformy. Represe byly zpočátku zaměřeny převážně vůči Polákům, pro Ukrajince se naopak otevírala příležitost ke kariéernímu postupu. Ihned po provedení pozemkové reformy, ale následovala kolektivizace, která již postihla i Ukrajince. Panovaly obavy, že kolektivizace způsobí, stejně jako před několika lety ve východní části, hladomor. Lidé se navíc odmítali vzdát své půdy a ukrajinští komunisté tak rychle přišli o popularitu, které se na začátku těšili. Namísto toho začal nabírat na síle ukrajinský nacionalismus, který chtěl ve spolupráci s Německem dosáhnout vlastního státu. Z tohoto důvodu se následné represe NKVD zaměřily převážně na Ukrajince, kteří byli ve velkém zatýkáni a těsně před příchodem nacistů popraveni.⁴⁸

Z hlediska polských Židů byla situace opačná. Sovětská okupace představovala lepší alternativu než ta německá, která by dále posílila antisemitismus. Komunistická ideologie nehrála takovou roli jako pragmatismus. Polští Židé doufali, že Rudá armáda ukončí chaos, který nastal po rozpadu polského státu a kterého využívaly nejrůznější ozbrojené skupiny, jejichž členové představovali nebezpečí i pro Židy. Židé, kteří aktivně pomáhali Sovětům, tak činili, buď protože opravdu věřili v komunistickou myšlenku, nebo protože doufali, že v novém režimu budou moci pracovat i na pozicích, které by v Polsku pro ně byly nemyslitelné. Ani v jednom případě ale nelze hovořit o nějaké masové spolupráci Židů. Kvůli svým obchodním činnostem byli polští Židé odsuzováni jako kapitalisté. Stejně jako Poláci se stali terčem sovětského znárodnění a jejich situaci dále zhoršila měnová reforma. Ani levicoví Židé sdružení v Židovské socialistické straně (tzv. „*Bund*“) nechovali žádné sympatie k novým poměrům. Stejně

⁴⁸ SNYDER, *Černá zem*, s. 123–124.

tomu bylo u sionistů, kteří odmítali existenci Birobidžanu (Židovské autonomní republiky v SSSR). Ani u prostých Židů lpějících na svých tradicích nemohli komunisté čekat velkou podporu. V gulazích pak Židé tvořili třetinu nově příchozích vězňů. Židů aktivně zapojených do režimních struktur bylo mnohem méně, než si většina Poláků myslela, dohromady tvořili zhruba jednu pětinu sovětské administrativy. Mnohem větší část připadala na Ukrajince a Bělorusy přicházející z východních částí. Že se role Židů při budování sovětského systému přeceňuje, dokázaly také zveřejněné dokumenty NKVD (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl*, Lidový komisariát vnitřních záležitostí) týkající se kolaborace. Většinová společnost tato fakta ale neznala, což bylo způsobeno i tím, že během dvou let sovětské okupace byli nejviditelnějšími zástupci židovské menšiny zapálení komunisté podílející se na represích vůči Polákům.⁴⁹

Sovětské represe zasáhly i ty Židy, kteří uprchli na východ před nacistickou diskriminací (tzv. *bieżeńcy*). Desítky tisíc těchto uprchlíků skončilo následně v pracovních táborech.⁵⁰

⁴⁹ CIENCIALA, s. 397–400.

⁵⁰ MICHLIC, s. 143.

4. Partyzáni, Ukrajinská povstalecká armáda a holokaust (1941–1945)

V západním Bělorusku byla nacistická okupace zpočátku srovnávána s předešlou zkušeností s Němci během první světové války, která byla místními vnímána jako krátké období rozvoje národního života. Nikdo si navíc nedokázal představit, že by nacistický režim mohl v brutalitě překonat ten předchozí. Naopak se mnohým zdálo, že Němci přicházejí z vysoce civilizované země a že Bělorusko bude mít z jejich přítomnosti jenom prospěch. I proto byl jejich příjezd zpočátku spíše vítán. Běloruští nacionalisté doufali, že nacistické invaze využijí k získání větší suverenity. Nacisté se sice nebránili určité spolupráci, pokud by z ní měli prospěch, nicméně jakékoli úvahy o suverenitě pro ně byly nemyslitelné. I přesto ale běloruští nacionalisté vnímali nacistickou okupaci jako lepší variantu, než případný návrat polské či sovětské nadvlády. Naopak běloruští partyzáni se mezi prostým obyvatelstvem netěšili velké popularitě, spíše než lidové hnutí mohli být vnímáni jako cizorodý prvek vytvořený Stalinem.⁵¹

Běloruský nacionalismus byl nicméně důvodem pro kolaboraci pouze v minimu případů. Většina Bělorusů, kteří se přidali k nacisty zřízené policii, tak činila buď kvůli možnosti kariérního vzestupu, nebo kvůli osobní negativní zkušenosti s předchozím sovětským systémem, který mnohé z nich připravil o jejich blízké. Přeživší Bělorusy pak během předchozích dvou let sovětský stát připravil o majetek, půdu a možnosti praktikování své víry a kultury. Nová okupace mohla být tedy v západním Bělorusku vnímána jako příležitost k obnovení starých poměrů a prostí lidé zde měli zpočátku řadu důvodů, proč upřednostnit Němce.⁵²

Když se Němcům nepodařilo dobýt Moskvu, rozhodli se Sověti využít situace a vzmáhajících se protinacistických nálad pro mohutnou podporu partyzánů. Ti se tak stali nedílnou součástí následných bojů, které probíhaly na obrovském území zahrnujícím bývalé pobaltské státy, evropskou část Ruska a Ukrajinu. Nejintenzivněji bylo činností partyzánů ale zasaženo Bělorusko.⁵³ Fakt, že partyzáni dokázali

⁵¹ BARANOVA, Olga, *Nationalism, anti-Bolshevism or the will to survive? Collaboration in Belarus under the Nazi occupation of 1941–1944*, In: *European Review of History* 15, 2008, 2, s. 117–119.

⁵² BARANOVA, s. 120–122.

⁵³ BRANDON, *Stalin a Evropa*, s. 214.

proniknout za německou frontu, měl mimo jiné připomenout místnímu obyvatelstvu, že sovětská moc je nedaleko a může se brzy vrátit. To bylo zásadní zvláště pro „západní“ Bělorusy, u kterých se očekával větší odpor než u „východních“ Bělorusů. CPŠD (*Centralnyj štab partyzanskogo dviženija*, Centrální štáb partyzánského hnutí) zde proto byl před příchodem Rudé armády v mnohem složitější situaci.⁵⁴

Na počátku roku 1942 se situace německých vojsk v Bělorusku stávala tristní. Politika teroru se ukázala jako neproduktivní, jelikož místo zastrašení naopak vedla k ještě většímu odporu, z něhož těžili partyzáni. Postupně si i hlavní představitelé německé armády v Bělorusku začali uvědomovat nevýhody svých vlastních brutálních metod, které ještě nedávno plně podporovali. K žádné změně kurzu ale nedošlo, v průběhu roku 1942 se naopak brutalita dále stupňovala. Řada vesnic podezřelých z toho, že kooperují s partyzány, byla zničena. V praxi to znamenalo nejenom vyplenění vesnic, v jejichž okolí se vyskytovali partyzáni, ale i například izolované vesnice v lesích znamenaly podle Němců hrozbu. Hlavními oběťmi těchto operací tak nebyli partyzáni, ale obyčejní vesničané. Navíc se ukázalo, že pro Němce bylo přednější opatřit si zásoby, než hledat partyzány. Velké operace se tak úplně minuly účinkem, plenění se znovu ukázalo jako kontraproduktivní a jediným výsledkem byla ještě větší podpora partyzánů.⁵⁵ Z hlediska nacistické politiky byl boj proti partyzánům spojený s bojem proti „podřadnému“ obyvatelstvu a s jejich okrádáním. Za těchto okolností masovému vraždění v podstatě nešlo zabránit.⁵⁶

Je pravdou, že Němci přistoupili na některé kroky, které mohly být z pohledu Bělorusů vnímány pozitivně, ať už se jednalo o zakládání běloruských škol, nezávislost pravoslavné církve, nebo možnost působení nejrůznějších bělorusky orientovaných hnutí a bezpečnostních složek. Nic z toho ale nemohlo zvrátit pravou podstatu nacistické politiky, která z principu odmítala vnímat Bělorusy jako sobě rovné. V průběhu roku 1942 se podpora Německa ze strany Bělorusů nadále drolila s tím, kolik přibývalo neúspěchů na frontě. Najednou se znovu jevilo reálné nastolení sovětské moci a s ní i nekompromisní postihy vůči všem, kdo by nadále spolupracovali s druhou stranou. Zároveň ale sovětská vláda nabídla Bělorusům řešení, kterým se mohli

⁵⁴ BRANDON, *Stalin a Evropa*, s. 217–219.

⁵⁵ Tamtéž, s. 225–226.

⁵⁶ BRANDON, *Stalin a Evropa*, s. 230.

vykoupit a vyhnout se jakýmkoli postihům, a sice přejít k partyzánům, což nakonec mnozí běloruští vojáci a policisté skutečně učinili. Mezi Bělorusy měla tedy znovu nabitá ochota pomáhat Sovětskému svazu své ryze pragmatické důvody. Na sklonku roku 1943 bylo již téměř jisté, že Německo prohraje a jen málokdo byl ochoten riskovat pomstu ze strany staronových struktur.⁵⁷

Během německé okupace navíc došlo k dalšímu vyhrocení vztahů mezi Poláky a Bělorusy. Polští i běloruští kolaboranti usilovali o stejné pozice, ať už například u policie nebo jako starostové. Poláci zároveň doufali v znovuzískání půdy, která jim byla během předchozí okupace zabavena. Tyto třenice mezi oběma národy přitom nevznikaly nezávisle, ale účelově je rozdmýchávala německá politika, která z tohoto důvodu upřednostňovala spolupráci s běloruskými nacionalisty. Zkušenosti s protipartyzánským terorem ale vedly k tomu, že Bělorusové začali znovu obracet své naděje k Sovětskému svazu, což mělo za následek ještě větší podporu sovětských partyzánů. Naopak polský odboj neměl z pohledu Bělorusů, co nabídnout.⁵⁸

V Bělorusku navíc neprobíhal konflikt „pouze“ mezi Wehrmachtem a sovětskými partyzány. Operoval zde rovněž zmíněný polský odboj zastoupený Zemskou armádou (*Armia Krajowa*, dále jen AK), jehož vztahy s komunistickými partyzány se natolik vyhroutil, že přerostly v další konflikt. V západním Bělorusku dospěla situace tak daleko, že zde AK uzavřela během února 1944 příměří s Němci, aby od nich dostala zbraně na boj proti svým společným nepřátelům. Již v říjnu 1944 bylo ale jisté, že AK svůj zápas v Bělorusku prohrála. Operovali zde i samostatní běloruští partyzáni, kteří ale byli v mnohem slabší pozici než ti ukrajinští. V podstatě jim nezbylo nic jiného než se spojit se sovětskými bojovníky, jinak jim ze strany Rudé armády, sovětských partyzánů a NKVD hrozila okamžitá likvidace. Běloruští partyzáni navíc ani v západních částech nevytvořili žádné ozbrojené hnutí, které by se dalo srovnat s Ukrajinskou povstaleckou armádou.⁵⁹

Situace zvláště ve venkovských oblastech de facto sklouzla k anarchii, která navíc byla nacisty úmyslně podněcována, jelikož představovala způsob, jak se zbavit mnoha

⁵⁷ BARANOVA, s. 124–125.

⁵⁸ JUREK, Tomasz, WIHODA, Martin, FRIEDL, Jirí, ŘEZNÍK, Miloš, *Dějiny Polska*, Praha 2017, s. 490.

⁵⁹ BRANDON, *Stalin a Evropa*, s. 219–220.

nepohodlných osob. Boje probíhaly mezi běloruskými kolaboranty, partyzány, polským odbojem, vyzbrojenými uprchlými Židy a sedláky. Toto chaotické zabíjení na západě Běloruska navíc nebylo ničím novým, započalo již před dvěma lety v důsledku sovětské invaze a ani tehdy mu vládnoucí moc nekladla odpor. Nyní se zabíjení stalo každodenní realitou, které napomáhal i vzrůstající se běloruský antisemitismus, spojující stejně jako u Němců a Poláků, Židy s importem komunismu.⁶⁰

Opětovné začlenění západního Běloruska do sovětské sféry vlivu v roce 1944 tak probíhalo za velmi odlišných podmínek než před pěti lety. Zatímco v září 1939 vnímali někteří Bělorusové Rudou armádu jako záruku konce polského útlaku, následující dva roky ale byly ve znamení deportací a kolektivizace a bylo zřejmé, že ani tentokrát nebude situace jiná. Proto již k žádnému upřímnému vítání nedocházelo. Zbývající Židé a Poláci se již v této době rozhodovali k odchodu ze západního Běloruska, ačkoli někteří stále doufali v příchod britských vojáků a v obnovu Polska v jeho původní podobě.⁶¹

Na západní Ukrajině se vyvíjela situace odlišně. OUN se zde již v roce 1940 rozdělila na dvě části OUN-Bandera (dále jen OUN-B) a OUN-Melnyk (dále jen OUN-M). Tyto dvě části mezi sebou vedly boje, z nichž vzešla vítězně OUN-B. V červnu 1941 vyhlásili „banderovci“ ukrajinský stát příklánějící se k Německu. Němci ale nový stát neuznali, stovky „banderovců“ poslali do koncentračních táborů⁶² a další pozabíjeli v letech 1941–42. Zatímco tedy OUN-M prosazovala po bitvě u Stalingradu větší spolupráci s Němci, OUN-B založila v březnu 1943 Ukrajinskou povstaleckou armádu (dále jen UPA), která si kladla za cíl zbavit Ukrajinu Němců, Sovětů i Poláků.⁶³

UPA a její urputný boj mohl být vnímán jako národní boj za osvobození, byť takový pohled zároveň omlouval všechny zločiny, kterých se ve jménu nezávislé Ukrajiny dopustila.⁶⁴ Ani UPA v podstatě nikdy nebyla jednotným hnutím, což dokazují události po zatčení Bandery. Mykola Lebed' nyní stojící v čele UPA, byl proti akcím, které by vedly ke konfliktu s Němci, nicméně zabránit jim nedokázal. Tento případ kromě

⁶⁰ ŘEZNÍK, s. 74.

⁶¹ ACKERMANN, Felix, *Autosovietization, Migration, Urbanization and Social Acculturation in Western Belarus*, In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 64, 2016, 3, s. 415–416.

⁶² MOTYKA, Grzegorz, *Volyň 1943: genocidní čistka - fakta, analogie, historická politika*, Praha 2018, s. 38–40.

⁶³ SNYDER, *Obnova národů*, s. 158–160.

⁶⁴ SVOBODA, s. 11.

roztříštěnosti ukrajinských povstalců rovněž ukazuje, že Banderův vliv na jejich směřování nebyl zdaleka tak jednoznačný, jak se někdy soudí. OUN-B proto došla ke stejnému závěru jako konkurenční polský odboj, a sice že nacističtí okupanti mají být v budoucnu poraženi v celonárodním povstání.⁶⁵

Na jaře 1943 ovládla UPA volyňský venkov a začala ho etnicky „čistit“ od polského obyvatelstva. Během roku 1943 útočili členové UPA na osady a vesnice, vyháněli a vraždili Poláky, k čemuž využívali i místní obyvatelstvo. Partyzáni UPA vystavovali zohavená těla, aby donutili přeživší Poláky k útěku.⁶⁶ Na druhou stranu ale také docházelo k situacím, kdy Ukrajinci svým polským sousedům poskytli pomoc – buď je sami ukrývali, nebo jim přinášeli jídlo do lesů, kde se schovávali. Kromě sousedů si pomáhali také členové smíšených rodin, neboť UPA usilovala i o likvidaci dětí, které měly za jednoho rodiče Poláka.⁶⁷ První informace o vyhlazování na Volyni byly přijaty s nedůvěrou, neboť polský odboj nepředpokládal, že by Ukrajinci byli schopni zahájit vyhlazování Poláků. Proto až po eskalaci útoků v červenci 1943 začala na Volyni působit domobrana a partyzáni AK.⁶⁸

Konflikt mezi Ukrajinci a Poláky byl rozpoután na Volyni, ale dále se šířil, až zasáhl i Halič. Ani jedna strana se nikterak neštítala civilních obětí. Jak UPA, tak polští partyzáni z Rolnických praporů zničili řadu vesnic. Zabíjení ze strany UPA vedlo k polské odplatě a naopak.⁶⁹ Boje se dále přesunuly i do Lublinského vojvodství a vygradovaly v květnu 1944 vznikem desítek kilometrů dlouhé „polsko-ukrajinské fronty“. Na obou stranách bojovalo několik tisíc partyzánů.⁷⁰ Koncem roku 1944 se polským partyzánům podařilo zbrzdit vyvražďování polského obyvatelstva.⁷¹ Polsko-ukrajinské boje nicméně nadále pokračovali. Když odešli Němci, UPA znovu zahájila útoky proti Polákům. Poláci z Haliče a Volyně vstupovali do NKVD a podíleli se na pozdějších bojích a deportacích Ukrajinců. Cílem NKVD pak bylo zlikvidovat zbylé ukrajinské „bandity“.⁷²

⁶⁵ SVOBODA, s. 13–14.

⁶⁶ SNYDER, *Obnova národů*, s. 162.

⁶⁷ SZAB ŁOWSKI, Witold, *Spravedliví zrádci: sousedé z Volyně*, Ostrava 2018, s. 52.

⁶⁸ Tamtéž, s. 84–93.

⁶⁹ SNYDER, *Obnova národů*, s. 167–168.

⁷⁰ MOTYKA, s. 100–101.

⁷¹ Tamtéž, s. 91–93.

⁷² SNYDER, *Obnova národů*, s. 170.

Neprátelsky se vyvíjely vztahy také mezi Poláky a Židy, byť na začátku nacistické okupace docházelo i k případům, kdy Poláci dokázali projevit empatii vůči svým židovským spoluobčanům, a to dokonce i ti, kteří před válkou zastávali antisemitské postoje. Motivovalo je k tomu poznání, že sami by se jednoho dne mohli ocitnout ve stejné situaci, ale rovněž solidarita vůči trpícím Židům, díky které našlo mnoho uprchlíků útočiště v polských domovech. S tím, jak se protižidovská opatření ze strany nacistů stále více vyhrcovala, tím se ale vyhrcovala i polská nevraživost k Židům, která v průběhu roku 1942 přerostla na mnoha místech v otevřenou spolupráci s Němci na jejich postupné likvidaci.⁷³

Již v roce 1941 docházelo k pogromům, a to i v oblastech obývaných převážně Poláky, byť se jim polský odboj i exilová vláda snažila předejít. Většina z nich se odehrála v okolí města Suwałki, které bylo roku 1939 připojeno k Sovětskému svazu, a kde v minulosti existovalo silné napětí mezi polskými a litevskými nacionalisty. Jsou zde známy desítky případů, kdy byli Židé Poláky zabíjeni. Největší pogromy zasáhly v červenci 1941 města Radziłów a Jedwabne. V Jedwabne před válkou žil zhruba stejný počet Poláků a Židů. Po příchodu Němců se situace velmi rychle vyostřila, nicméně hlavní podíl na smrti stovek Židů, z nichž byla velká část umlácena nebo upálena zaživa, měli místní Poláci a stejně tomu bylo i v Radziłowě.⁷⁴

K lepšímu vnímání Židů mezi polským obyvatelstvem přispělo povstání ve varšavském ghettu, jež pomohlo vyvrátit předsudky o židovských „slaboších“, kteří se nechají utlačovat Němci a nic s tím nedělají. Ani toto povstání však nezměnilo postoj vůči Židům mezi představiteli polské pravice a středu, kteří se jako v meziválečném období snažili zachovávat určitý odstup mezi oběma národy. Řada polských politických stran nadále požadovala emigraci Židů. Marginální skupiny sdružující polské pravicové radikály s nacistickou politikou vůči Židům v zásadě souhlasily. Podobné rozpory existovaly i u liberálních katolíků sdružených ve Frontě za znovuzrození Polska (*Fronta Odrodzenia Polski*).⁷⁵

Postoj polského odboje, zastupovaného hlavně AK, k Židům, byl rovněž různorodý. Na židovský odboj měla ale AK poměrně jednotný názor, a sice že s nimi odmítala

⁷³ POLONSKY, *The Jews in Poland and Russia*, s. 448–449.

⁷⁴ Tamtéž, s. 421–422.

⁷⁵ POLONSKY, *The Jews in Poland and Russia*, s. 445–447.

spolupracovat i kvůli jejich nejasnému postoji ke komunismu. Rozdílná situace existovala pouze na Volyni, kde židovský i polský odboj vedl krutý boj proti společným nepřátelům, ukrajinským nacionalistům. Jinak ale AK nedělala rozdíl mezi komunistickými partyzány, ozbrojenými Židy a zločinci. I proto nebyli příslušníci AK příliš ochotní dodávat židovským povstalcům zbraně. Určitou výjimku představoval Židovský vojenský svaz (*Żydowski Związek Wojskowy*) tvořený pravicovými sionisty dříve spolupracujícími s polskými bezpečnostními složkami, které tudíž nešlo podezírat z jakéhokoli napojení na komunisty. Židovská bojová organizace zlepšila svůj vztah s AK na počátku roku 1943, kdy se začala zapojovat do střetů s Němci.⁷⁶

Vyvražďování Židů z celé Evropy bývá nejčastěji spojováno s koncentračním táborem Osvětim. Je tomu tak paradoxně proto, že se tisíce Židů přidělených na nucené práce v Osvětimi dožily konce války a mohly tak po ní podat svědectví. Naproti tomu bylo velké množství Židů ve východní Evropě zabito nacisty a jejich kolaboranty a pohřbeno do masových hrobů, aniž by se kdy dostali do koncentračního či vyhlazovacího tábora. Ze stejného důvodu se tolik nepřipomínaly vyhlazovací tábory Treblinka, Bežec, Sobibór nebo Chełmno, jelikož již po válce nebyl téměř nikdo, kdo by je mohl, vyjma kolaborantů, připomínat. Na rozdíl od jiných míst se navíc na zabíjení v Osvětimi místní obyvatelstvo nijak nepodílelo. Zdůrazňování role Osvětimy vedlo k tomu, že se po válce nebylo třeba zabírat problémem masové kolaborace, kterého se během holokaustu dopustily deseti tisíce polských resp. sovětských občanů.⁷⁷

Problém kolaborace například během pogromu v Jedwabne byl po osvobození prezentován jako dílo spáchané lidmi z okraje společnosti, konkrétně několika místními Němci a již dříve odsouzenými Poláky. Tato tvrzení měla odvést pozornost od faktu, že malá část pachatelů, která se dostala k soudu, patřila k běžným občanům města a neměla jakékoli dřívější zkušenosti s trestnou činností.⁷⁸

⁷⁶ POLONSKY, *The Jews in Poland and Russia*, s. 463–464.

⁷⁷ SNYDER, *Černá zem*, s. 186–187.

⁷⁸ POLONSKY, *The Jews in Poland and Russia*, s. 424.

5. Vznik polského národního státu (1945–1947)

Pro Sovětský svaz bylo zásadní, aby se západní Bělorusko nestalo po válce znovu součástí Polska. To mimo jiné znamenalo, že i v Bělorusku muselo po válce dojít k nucenému vysídlení obyvatel označovanému jako „repatriace“. Během dvou let bylo přinuceno odejít z běloruského území odejít 274 000 lidí. Většinou se jednalo o Poláky, ale docházelo i k případům, kdy se Bělorusové vydávali za Poláky, aby získali možnost odejít. Opačným směrem přišlo 36 000 Bělorusů, kterým bylo naopak často nakázáno usídlit se daleko za běloruským územím.⁷⁹ Přibližně 100 000 lidí považujících se za Poláky bylo naopak sovětskými byrokraty přikázáno zůstat v Bělorusku a označeno jako *belarusy-kataliki* (běloruští katolíci). Jak sovětský tak nacistický režim výrazně vyostřily národnostní otázku v západním Bělorusku mimo jiné tím, že zaváděly pasové dokumenty, které nutily místní k uvádění „přesné“ národnosti, díky čemuž je mohly snadněji ovládat.⁸⁰

Toto vyostření národnostních sporů vedlo po válce běloruské komunisty k závěru, že jediným řešením problémů s Poláky, kteří se většinou odmítali jakkoli podílet na novém režimu, je jejich přesunutí do Polska, místo aby se i na žádosti ze sovětského vedení s nimi snažili vycházet. Příkladem obrovských demografických změn, ke kterým došlo v průběhu několika let, může být město Hrodna/Grodno, kde do druhé světové války tvořili Židé a Poláci více než tři čtvrtiny obyvatel. Po vyvraždění Židů a repatriaci Poláků bylo město v krátké době s pomocí nově „dovezené“ správy rusifikováno a sovětizováno, což znamenalo zásadní rozchod s dosavadní polskou dominancí. Hrodna/Grodno bylo i nyní městem mnoha národností, které ale nyní spojoval ruský jazyk. Následný příchod běloruských vesničanů tento trend pouze potvrdil.⁸¹

V přechodu běloruských vesničanů na ruštinu nehrál ale sovětský tlak velkou roli. Důležitější bylo spíše malé národní uvědomění, mnozí byli spíše lokální patrioti (tzv. *vioskoucy*). Navíc se ruština v protikladu k „vesnickým“ běloruským nářečím rychle stala jazykem měst a svu roli hráli i nově příchozí z východního Běloruska, kteří běloruštinu rovněž odmítali. Běloruština se tak ocitla v ještě horším postavení než polština a na rozdíl od ní nikoli kvůli deportacím, ale víceméně dobrovolným

⁷⁹ ŘEZNÍK, s. 78.

⁸⁰ ACKERMANN, s. 416–417.

⁸¹ Tamtéž, s. 419–420.

rozhodnutím. Příliv běloruských vesničanů do měst nevedl ale k úplné rusifikaci. Mnozí Bělorusové ve své řeči kombinovali své lokální dialekty a ruštinu, díky čemuž byl stále znatelný jejich vesnický původ.⁸²

Ani v této době ale boje v západním Bělorusku neustaly. Odpor vůči sovětským „osvoboditelům“ zde byl stále příliš silný. Proto se komunisté museli ještě několik let potýkat se silným odbojem, který upínal své naděje v brzký počátek třetí světové války.⁸³ Podobně probíhal konflikt i na Ukrajině, kde rovněž řada lidí doufala ve vypuknutí třetí světové války proti Sovětskému svazu.⁸⁴

Samotný odsun ukrajinského obyvatelstva z Polska byl podporován některými národní demokraty již před rokem 1943. Poté co UPA začala s vražděním Poláků, tento názor převzali i polští politici z odlišných ideologických pozic, neboť tak chtěli vyrovnat ztrátu Haliče a Volyně.⁸⁵ Odsun Ukrajinců z Polska probíhal již od října 1944. Největší část (a to čtvrt milionu, z celkového počtu 482 661 osob) byla odsunuta mezi dubnem a červnem 1946. Tento odsun prováděla Operační skupina Řešov. Během násilného odsunu bylo zabito asi 910 Ukrajinců, nicméně UPA i nadále pokračovala ve své činnosti.

Začátkem roku 1947 odešli příslušníci NKVD z Polska, Ukrajinci tedy nemohli být dále odsouváni do Sovětského svazu, místo toho bylo započato s vnitřním přemísťováním. Záminkou k tomu se stala smrt náměstka ministra obrany Karola Świerczewského, za kterou byla zodpovědná UPA. Ukrajinské a smíšené rodiny měly být přesídleny do nově získaného severního Pruska a tam rozmístěny rozptýleně ve vnitrozemí.⁸⁶ Přesídlování probíhalo v rámci Operace Visla, jejíž součástí byl i boj s UPA. Tato operace měla definitivně vyřešit ukrajinský problém v Polsku, a proto byli mimo jiné odsunuti také ukrajinští komunisté, veteráni Rudé armády, dokonce i Lemkové, kteří se nepovažovali za Ukrajince. Tímto odsunem prakticky končí boj UPA v Polsku. UPA ve svých útocích pokračovala, ale již pouze na území Sovětského svazu. Operace Visla tak splnila svůj

⁸² ACKERMANN, s. 425–427.

⁸³ MARKOVÁ, *Dějiny Běloruska*, s. 188.

⁸⁴ SVOBODA, s. 14.

⁸⁵ SNYDER, *Obnova národů*, s. 171.

⁸⁶ Tamtéž, s. 184–185.

cíl - UPA již nepředstavovala hrozbu a odsunem většiny Ukrajinců byly vytvořeny základy polského národního státu.⁸⁷

Po válce se svým způsobem splnily předválečné představy polských národních demokratů nejenom u Ukrajinců ale i u Židů, kteří podle nich měli také odejít. Byť byly polské plány mnohem méně radikální než ty nacistické, neboť počítaly pouze s emigrací a nikoli s hromadným vyvražďováním Židů, výsledkem byl v obou případech národní stát, ve kterém již Židé tvořili pouze nepatrnou menšinu, a ve kterém byla velká část židovského majetku předána nacisty do rukou Poláků, jejichž vztah k přeživším Židům tím velmi utrpěl.⁸⁸

Navíc příslušníci tzv. „prokletých vojáků“ bojujících s komunisty, pokračovali v útocích na Židy i po válce. Příkladem může být Józef Kuraś, který po skončení druhé světové války zabil minimálně dvanáct Židů. „Prokletí vojáci“ patřili k nejradikálnějším odpůrcům nové polské vlády a distancovala se proto od nich i Polská lidová strana a velkou popularitu neměla ani v řadách vojáků bývalého Polského podzemního státu. Dohromady je „prokletým vojákům“ přičítána smrt několika tisíc civilistů, včetně řady dětí.⁸⁹

Řada přeživších polských Židů se rozhodla raději opustit Polsko, aby tak unikli násilí ze strany polského odboje, kterému polští Židé vyčítali napojení na londýnskou exilovou vládu. V protikladu k ní preferovali novou polskou vládu s dominancí komunistů, která již v listopadu 1945 vydala přísné vyhlášky, trestající podobné útoky, k nimž ale i tak nadále docházelo.⁹⁰

Polský odboj ale nebyl zodpovědný za všechny vraždy, ke kterým v tomto období došlo. Přinejmenším 371 Židů bylo zabito i jinými aktéry, jejichž motivace byla různorodá. Poláci obviňovali Židy ze šíření komunistických myšlenek, z rituálních vražd, anebo z toho, že jsou zednáři usilující o celosvětovou nadvládu. Hrozbu měla představovat i manželství mezi Poláky a Židy, nebo již výše zmíněné obavy o majetek,

⁸⁷ SNYDER, *Obnova národů*, s. 186–189.

⁸⁸ SNYDER, *Černá zem*, s. 234.

⁸⁹ POLONSKY, *New Directions in the History of the Jews*, s. 455–458.

⁹⁰ Tamtéž, s. 459–460.

který před válkou patřil Židům. Kromě Židů se terčem polských partyzánů stali i Ukrajinci. V oblasti Rzeszówa zabili polští partyzáni stovky Ukrajinců.⁹¹

Všechny zmíněné události nakonec vedly k tomu, že zatímco v roce 1931 tvořili Poláci a lidé primárně používající polštinu 68,9 % populace, v roce 1946 to již bylo 88,6 % a nakonec toto číslo vzrostlo na téměř 99 %.⁹²

⁹¹ POLONSKY, *New Directions in the History of the Jews*, s. 466–467.

⁹² ÖGELMAN, Nedim, *Ethnicity, demography, and migration in the evolution of the Polish nation-state*. In: *The Polish Review* 40, 1995, 2, s. 164.

6. Závěr

Během dvacetiletého trvání nezávislého Polska se několikrát výrazně proměnila národnostní politika. Počátky Polské republiky jsou spjaté se soupeřením dvou odlišných vizí. Tu první zastupovali především polští národní demokraté, kteří usilovali o vybudování Polska především pro Poláky, přičemž národnostní menšiny měly být buď asimilovány, jako v případě Ukrajinců a Bělorusů, nebo měly odejít, což byl případ polských Židů. Vize Józefa Piłsudského naproti tomu počítala s Polskem, jehož nedílnou součástí budou národnostní menšiny. Nicméně poválečný vývoj stoupcům spolupráce mezi jednotlivými národy příliš nepřál. Důvodem nebyli pouze polští nacionalisté, svou roli hrálo i pokračující odloučení mezi židovskou a většinovou společností, prosovětské sympatie nebo útoky ukrajinských nacionalistů. K určitému zlepšení došlo po převratu z roku 1926, kdy se Piłsudski chopil moci a v kontrastu k polským národním demokratům se snažil běloruské, ukrajinské i židovské menšiny vyjít alespoň trochu vstříc. Paradoxně tak Piłsudského autoritářský „sanační“ režim poskytoval národnostním menšinám lepší ochranu než nestabilní polská demokracie. Po jeho smrti v roce 1935 se ale postavení národnostních menšin opět zhoršovalo, k čemuž znovu přispívali i polští národní demokraté, kteří již v této době začali promýšlet možný odsun Židů a případně i Ukrajinců.

Opravdový zvrat ale nastal až s rozdělením polského území v září 1939. Nacistická i sovětská politika všechny dosavadní etnické střety extrémně vyhrotila. Řada Ukrajinců a Bělorusů vítala sovětská vojska, což posílilo polské předsudky. Polští Židé, kteří skončili v sovětské okupační zóně, se sice vyhnuli nacistické perzekuci, velká část Poláků, Ukrajinců a i někteří Bělorusové ale vnímali Židy jako nejfanatičtější stoupence komunismu. Tyto předsudky se naplno projevíly během německé invaze v červnu 1941, kterou tak mohli mnozí vidět jako osvobození z „židobolševické“ tyranie, v čemž je nacisté utvrzovali a i díky tomu pro ně bylo snazší najít kolaboranty pro své plány na vyhlazení Židů. Důvodů pro zabíjení Židů bylo ale více. Mohlo jít o způsob jak se „vykoupit“ z předchozí kolaborace se Sověty, nebo možnost se obohatit. Následné boje navíc nelze omezit pouze na střetnutí Sovětského svazu a nacistického Německa. Ve skutečnosti zde probíhal složitý mnohostranný konflikt, do kterého byl zahrnut také polský antikomunistický odboj, ukrajínští nacionalisté nebo židovské ozbrojené

skupiny. Válečných zločinů se přitom dopouštěly všechny strany. Za zmínku stojí například boje mezi polským odbojem a ukrajinskými „banderovci“, které vedly k vzájemným masakrům. Ve stejnou dobu se zároveň obě uskupení snažila vzdorovat Němcům i Sovětům.

Tento složitý konflikt pokračoval v podstatě i po skončení druhé světové války, neboť ani „banderovci“ ani polští „prokletí vojáci“ nechtěli složit zbraně, čímž pouze utvrdili sovětské a polské vedení v nutnosti provedení deportací na základě národnosti. Ty z Polska poprvé učinily národně homogenní stát. K tomu přispěly i pokračující útoky vůči přeživším Židům, které řadu z nich donutili k emigraci. Výsledek veškerých demografických proměn tak v zásadě znamenal konec Piłsudského vizí a naopak naplnění vizí polských národních demokratů.

Zajímavou komparaci s Polskem může poskytovat situace národnostních menšin v Československu, zvláště pak osud sudetských Němců, kteří byli stejně jako Ukrajinci a Bělorusové po druhé světové válce vyhnáni ze svých domovů. To znamenalo nejenom zpretrhání vazeb k národům, po staletí pobývajících na českém, respektive polském území, ale i symbolický konec pokusů o soužití s národnostními menšinami, které se z pohledu dominantních Čechů a Poláků staly nepřáteli nově budovaného národního státu. V obou případech poskytly válečné zločiny, jakými bylo např. vypálení Lidic, nebo zabíjení polských civilistů ukrajinskými nacionalisty, ospravedlnění k pozdějšímu odsunu Němců, resp. Ukrajinců. Paradoxně složitější se jeví komparace situace českých a polských Židů, kteří se v mnohém odlišovali, ať už šlo o výrazně větší počet i procentuální zastoupení Židů v polské populaci, nebo o působení asimilace na židovskou kulturu, která se v Polsku dotkla jen zlomku Židů.

7. Seznam zdrojů

ACKERMANN, Felix, *Autosovietization, Migration, Urbanization and Social Acculturation in Western Belarus*, In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 64, 2016, 3, s. 409–436.

BARANOVA, Olga, *Nationalism, anti-Bolshevism or the will to survive? Collaboration in Belarus under the Nazi occupation of 1941–1944*, In: *European Review of History* 15, 2008, 2, s. 113–128.

BRANDON, Ray, SNYDER, Timothy, *Stalin a Evropa: Napodobit a ovládnout, 1928–1953*, Polanka nad Odrou 2019, s. 332.

CIENCIALA, Anna M., *Poles and Jews under German and Soviet occupation, September 1, 1939 - June 22 1941*, In: *The Polish Review* 46, 2001, 4, s. 391–402.

DAVIES, Norman, *Bílý orel, rudá hvězda. Polsko-sovětská válka 1919–1920 a "zázrak nad Vislou"*, Praha 2006, s. 311.

HROCH, Miroslav, *Obrození malých evropských národů: Národy severní a východní Evropy*, Praha 1971, s. 115.

ILJAŠEVIČ, Mikola, *Bělorus a Bělorusové*, Praha 1930, s. 124.

JUREK, Tomasz, WIHODA, Martin, FRIEDL, Jiří, ŘEZNÍK, Miloš, *Dějiny Polska*, Praha 2017, s. 692.

KUBOW, Magdalena, *Polish-Jewish Relations: As Reflected in the Pages of the Republika-Górnik, 1926–1930*, In: *The Polish Review* 62, 2017, 1, s. 19–59.

LUKASZUN, Wojciech, PANTO, Dmitriy, *Sovětská okupace polského území v letech 1939–1941*, Praha 2019, s. 144.

MARKOVÁ, Alena, SAHANOVIČ, Hienadž, ŠYBIEKA, Zachar, *Dějiny Běloruska*, Praha 2006, s. 304.

- MARKOVÁ, Alena, *Sovětská bělorusizace jako cesta k národu – Iluze nebo realita?*, Praha 2013, s. 262.
- MICHLIC, Joanna, *The Soviet Occupation of Poland, 1939–41, and the Stereotype of the Anti-Polish and Pro-Soviet Jew*, In: *Jewish Social Studies New Series* 13, 2007, 3, s. 135–176.
- MOTYKA, Grzegorz, *Wołyń 1943: Genocidní čistka - Fakta, analogie, historická politika*, Praha 2018, s. 232.
- ÖGELMAN, Nedim, *Ethnicity, demography, and migration in the evolution of the Polish nation-state*. In: *The Polish Review* 40, 1995, 2, s. 159–179.
- POLONSKY, Antony, *The Jews in Poland and Russia: Volume III: 1914–2008*, Liverpool 2012, s. 998.
- POLONSKY, Antony, Węgrzynek, Hanna, ŻBIKOWSKI, Andrzej, *New Directions in the History of the Jews in the Polish Lands*, Boston 2018, s. 570.
- SNYDER, Timothy, *Černá zem. Holokaust – historie a varování*, Praha 2015, s. 400.
- ŘEZNÍK, Miloš, *Bělorusko – stručná historie států*, Praha 2003, s. 112.
- SNYDER, Timothy, *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko*, Polanka nad Odrou 2018, s. 348.
- SVOBODA, David, *Přízrak bloudí dál... O ukrajinském nacionalismu*, In: *Dějiny a současnost* 36, 2014, 10.
- SZABŁOWSKI, Witold, *Spravedliví zrádci: Sousedé z Wołyně*, Ostrava 2018, s. 257.
- SZUMIŁO, Mirosław, *Piłsudski-Petljura. Polsko-ukrajinské spojení z roku 1920*, ed. Jitka Rohanová, In: *Dějiny a současnost* 42, 2020, 9.

Resumé

The aim of this bachelor thesis is to describe the situation of the Belarusian, Ukrainian and Jewish minorities in the territory of pre-war Poland from 1918 to 1947. The first post-war years here were very chaotic with the unsuccessful attempts to establish independent Belarus and the Ukraine, as well as the war between Poland and the Soviet Union, which resulted in the annexation of today's western Belarus and Ukraine to Poland. During the interwar period, Poland's approach to minorities changed twice, first after the Piłsudski May Coup in 1926 whose national politics was more inclusive and second time after his death in 1935 which reinforced the influence of Polish nationalists. Even more fundamental changes were brought about by the Nazi and Soviet division of Poland in September 1939, the subsequent Nazi-Soviet war and the restoration of Poland, but without the majority of Belarusians and Ukrainians who were deported and without the majority of Jews who were either killed or emigrated. This led to the creation of the Polish national state and dream fulfillment of the pre-war Polish national democrats about Poland for Poles.

At the beginning of the Soviet occupation, mainly the Polish majority was affected, but during the next two years a number of Jews, Belarusians and Ukrainians were deported and imprisoned. The relations between all nations deteriorated significantly even before the arrival of Nazi troops. During the next four years of the war, the Nazis and their collaborators nearly eradicated Polish Jews, many Belarusians were killed because of intense partisan warfare, Ukrainian nationalists brutally killed the tens of thousands of Poles, and Poles killed many Ukrainians in revenge. During the next two post-war years, Ukrainian, Belarusian and Jewish civilians were subjected to deportation and violence by the Polish and Soviet states, as well as by anti-communist "cursed soldiers."